

Pravda na trhu myšlenek

Prácheňské muzeum, 23. 2. 2005

01

Změna paradigmatu: o pravdu se sváděly zápasy, za pravdu se bojovalo – dnes místo bojů a zápasů máme trh. Na obojím je hoden pozor zvláštní rys: ani zápas či boj, ani trh nejsou součástí každodennosti, ale jsou vytržením z každodennosti. Jen pro některé lidi jde o každodenní záležitost: boj a přípravy na boj pro zápasníky a vojáky, zatímco trh pro trhovce, obchodníky a prodavače. Pokus interpretovat celý život jako zápas a boj je vadný a mylný, nepřipustně zjednodušující. A stejně tak všechno vysvětlovat a interpretovat jako záležitost tržní. Hobbes kdysi interpretoval přirozený stav mezilidských vztahů jako válku všech proti všem, neboť člověk je druhému člověku vlkem. (Chyba byla ovšem už ve špatném pochopení života vlků!) Dnes tu máme stejnou velkou chybu, když se vše převádí na tržní vztahy, tj. když se trh a tržní chování chápe jako zdroj hodnot.

02

Co to jsou hodnoty? V pojetí „hodnot“ došlo a dochází k základnímu zmatení, když zapomeneme rozlišovat mezi hodnotami skutečnými a mezi naším hodnocením, tj. tím, jak to či ono sami hodnotíme, oceňujeme. Co to jsou skutečné hodnoty? Žádná „věc“ není už sama o sobě hodnotou, pokud ji vydělíme a izolujeme z jejích skutečných souvislostí, z její situace. Hodnota je vždycky hodnotou pro někoho a v nějaké situaci, v určitých souvislostech. To, že to je takto situačně vázáno a navíc dokonce vždycky na někoho, vůbec neznamená, že to je něco nahodilého nebo libovolného. Pro novorozence je základní hodnotou celková pohoda (čisto, teplo a útulno, mateřské mléko nebo správná náhrada, sociální kontakt), a určitě nezáleží na tom, co si o tom novorozenec myslí. Pro dítě jsou základními hodnotami dobrá výchova v rodině, dobrá škola (dobří učitelé), dobré společenské podmínky. Zase tu nezáleží příliš na tom, co si o tom myslí to nebo ono dítě (i když se odpor k učení a ke škole může stát vážnou překážkou). A popravdě řečeno, nezáleží ani moc na tom, co si o výchově a škole a učitelích myslí většina rodičů, i když také to může mít na děti i na školu atd. velký vliv. Děti, jak říkáme, z toho ještě nemají rozum, takže je musíme nějak přesvědčovat. A rodiče mohou sice leccos hodnotit, ale spíše jen ty nápadnější a okrajovější věci. Řekněme si to docela tvrdě: je dobrá škola proto dobrá, že ji tak rodiče vidí a hodnotí – anebo se má rodičovské hodnocení řídit spíše tím, jak je ta která škola dobrá, když se mají rozhodnout, kam děti poslat?

03

Mohli bychom si takových příkladů uvést celou řadu. Vždycky by se ukázalo, že hodnocení se má řídit tím, zda to, co je hodnoceno, je opravdu hodnotné. Hodnoty nejsou zakládány a vytvářeny hodnocením, ale hodnocení se má a musí řídit tím, co je opravdu hodnotné. Ovšem na druhé straně není pochyb o tom, že sama skutečnost nějakých „hodnot“ není téměř k ničemu, pokud se jimi někdo neřídí a nehodnotí je jako „hodnoty“. Je zkrátka nezbytné se v hodnotách a ne-hodnotách či pa-hodnotách vyznat, je třeba poznávat a vědět, co je hodnotné a co nikoli; ono to není vždycky snadné. Od toho je tady právě výchova a vzdělání, od toho jsou tradice a školy, ale také výzkumné a vědecké ústavy atd. A každé nové rozpoznání hodnot vede ke změnám hodnocení. Tak dochází k revizi starých způsobů hodnocení a k revizi starých tradic. V dobách takových velkých změn v hodnocení dochází k tomu, že se mnoho lidí ocitá v nejistotách, protože jsou na rozpacích, zda se mají držet dosavadních způsobů hodnocení anebo zda se mají orientovat novým způsobem. A tady se musí ještě dodat, že nejde vždycky jen o nějaké drobné změny, ale někdy také o pronikavé proměny, kterým podle Kuhna říkáme „změny paradigmat“.

Takovými velkými změnami prošlo lidstvo už mnohokrát. Abychom si připomněli alespoň jednu velkou změnu, která vlastně ani nemůže být tak docela historizována, ale probíhá nutně ve vědomí každého z nás a pokaždé znovu: všichni víme, co zvláště ve starých dobách, ale někdy dokonce dodnes znamená tzv. vendeta, krevní msta. Vinou krevní msty došlo k vyvraždění celých rodů. Už kdysi dávno v počátcích větších civilizací došlo k rozpoznání, že to je velké zlo, kterému je třeba učinit přítrž. Tak došlo k tomu, že se třeba v Chamurappiho zákoníku ocitla i z bible známá formule „oko za oko, zub za zub“. To byla nesporně velká změna paradigmatu. Ale v čem ta změna spočívala? Šlo o vylepšení nebo o zhoršení? To je pro každou změnu paradigmatu podstatné: v každém případě jde o odmítnutí a narušení něčeho starého, ale ne vždy a už vůbec ne samozřejmě jde o odmítnutí něčeho vadného ve jménu něčeho lepšího. Je vcelku nepochybné, že zásada „oko za oko“ krotí pomstychtivost a jakoby vyrovnává nerovnováhu mezi proviněním a trestem. A tato „nová“ zásada začíná platit přinejmenším někdy od první poloviny prvního tisíciletí př.Kr. a platí vlastně dodnes, jen se ocitá stále víc pod kontrolou právních institucí. A na počátku onoho věku, který počítáme od narození Ježíše „toho pomazaného“, tj. Mesiáše neboli Krista, přichází do lidských dějin opět nové paradigma, které se však dosud neprosadilo: neodplácet zlo zlem, ale odpouštět – a dokonce milovat nepřátele ! Zdá se, že na takovou změnu paradigmat nejsme vůbec připraveni. A budeme někdy v budoucnu?